

De buitenlandse politiek van Johan de Witt

In 1662, in het hetzelfde jaar waarin het *Interest van Holland* verscheen, sloot Johan de Witt een defensief verdrag met Frankrijk. Dat verdrag met Frankrijk was een uitvloeisel van de politieke ideeën die de raadpensionaris had ontwikkeld over het te voeren buitenlands beleid dat in het belang van de handel streefde naar vrede.

De raadpensionaris had zich in principe afkerig getoond van het aangaan van verstrekkende bondgenootschappelijke verplichtingen. Evenwichtspolitiek, het afsluiten van offensieve verdragen met Europese mogendheden om het machtsevenwicht in Europa te herstellen achtte hij als leider van een handelsnatie uit den boze. Die offensieve verdragen leidden immers bijna automatisch tot oorlog.

Het liefst had hij daarom, net zoals Pieter de la Court, met buitenlandse mogendheden 'een simpel tractaat van commercie ende marine sonder obligatie tot enige defensie' gesloten.¹ Dit stond gelijk aan een politiek van passief neutralisme, het streven naar een politiek van strikte onthouding.

De Witt begreep echter dat de verwevenheid van de Hollandse belangen met die van andere mogendheden in de Europese statensamenleving een isolationistische gezindheid onaanvaardbaar maakte.² In de periode 1659-1662 ontwikkelde hij daarom een politiek van actief neutralisme, namelijk het sluiten van 'een alliantie met verbintenisse tot prestatie van simple secoursen advantageuser als een engagement tot rupture'.³ Die periode 1659-1662 was niet toevallig gekozen, omdat in die periode Lodewijk XIV zonder eerste minister ging regeren en in Engeland de restauratie van de Stuarts plaatsvond. Die belangrijke ontwikkelingen in het buitenland vroegen om een reactie van de kant van de raadpensionaris. Hij wilde zowel met Engeland als Frankrijk defensieve verdragen sluiten om de status-quo in Europa te handhaven.⁴

Het defensief verdrag met Frankrijk voldeed aan dit criterium. De Hollanders namen het initiatief tot het herstel van het verdrag van 1635 met Frankrijk, aangezien het Staatse bewind de Engelse koning Karel II, die sinds 1660 koning van Engeland was, vreesde. Een verdrag met Frankrijk zou Englands aanspraken op zee intomen. Lodewijk XIV was bereid met de Nederlanders in zee te gaan, omdat hij hoopte dat de Republiek de bezwaren tegen zijn annexatie van de Zuidelijke Nederlanden zou laten varen.⁵ Bovendien was de Franse koning bang dat wanneer hij niet met de Republiek in zee ging, de bestuurders in Den Haag een verdrag met Spanje zouden sluiten.⁶ De Franse koning had overigens liever een verdrag met Engeland willen sluiten, maar Karel II had zo'n hoge subsidie van de Fransen

¹ Johan de Witt aan Adriaan Veth, 15 Februari 1662, N. Japikse (ed.), *Brieven van Johan de Witt*, 4 delen (Amsterdam, 1913), ii, 360.

² M. van der Bijl, 'Pieter de la Court en de politieke werkelijkheid'in: H.W. Blom en I.W. Wildenberg (eds), *Pieter de la Court en zijn tijd. Aspecten van een veelzijdig publicist (1618- 1685)* (Amsterdam, 1986), 80-81.

³ Johan de Witt aan Adriaan Veth, 15 februari 1662, Japikse (ed), *brieven van Johan de Witt*, ii, 360.

⁴ S. Groenveld, *Evidente factiën in den Staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum, 1990), 46.

⁵ J.B. Wolf, *Louis XIV* (Londen,1970), 195.

⁶ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War (1665-1667). Raison d'état, mercantilism and maritime strife* (Hilversum, 2006), 28.

gevraagd dat Lodewijk XIV de alliantie afwees.⁷ Het verdrag met Engeland diende volgens De Witt Frankrijk ervan weerhouden de Spaanse Nederlanden aan te tasten.⁸

Het sluiten van defensieverdragen met zowel Engeland als Frankrijk mislukte. Terwijl de Amsterdamse regent Coenraad van Beuningen succes had in Parijs, leed de missie naar Engeland onder leiding van Lodewijk van Nassau- Beverweert schipbreuk. Tot meer dan een vriendschapsverdrag waarbij de oplossing van de echte geschilpunten, zoals saluutrecht, visserijrechten op de Noordzee en de East Indies naar een later tijdstip werden verschoven, waren de Engelsen en de Nederlanders niet in staat.⁹

De commerciële tegenstellingen tussen Engeland en de Republiek werden niet opgelost en zo ontstond er in 1665 een oorlog met Engeland. Lodewijk XIV kwam zijn verplichtingen uit het verdrag van 1662 met Nederland na en verklaarde Engeland de oorlog. De hulp aan de Republiek was echter zeer beperkt en had slechts de bedoeling de neutraliteit van Nederland te verkrijgen voor de aanval op de Spaanse Nederlanden die Lodewijk XIV in mei 1667 ondernam.

Johan de Witt nam deze agressie van Frankrijk zeer hoog op. Natuurlijk realiseerde hij dat de Spaanse Nederlanden een punt van frictie tussen hem en de Franse koning waren. D' Estrades, de Franse ambassadeur in Den Haag en hij hadden gesproken over de toekomst van de Spaanse Nederlanden. Onderhandelingen over een mogelijk kantonnement of een deling van de Spaanse Nederlanden hadden echter tot niets geleid. D'Estrades had De Witt evenwel verzekerd dat de Franse koning niets tegen de Spaanse Nederlanden zou ondernemen 'que justement et avec participation de ses alliés'.¹⁰

De prangende vraag voor Johan de Witt was of hij na de aanval van Lodewijk XIV toenadering moest zoeken tot Engeland, waarmee op 31 Juli 1667 vrede gesloten was in Breda. Hij had daar vanzelfsprekend zijn bedenkingen tegen, omdat in een tijdbestek van nog geen twintig jaar twee oorlogen met de Engelsen gevoerd waren.

Het was Sir William Temple, de Engelse resident in Brussel, die Johan de Witt overtuigde van de wens van zijn koning een defensief verdrag met de Republiek te sluiten. Temple, vreesde net als Johan de Witt, oprecht de expansiezucht van de Franse koning. Karel II, daarentegen, zocht alleen toenadering tot de Republiek om een breuk tussen Lodewijk XIV en Johan de Witt te creëren en zelf een bondgenootschap met Lodewijk XIV te sluiten.¹¹ Karel II haatte de Nederlanders, hij hield van de Franse gewoontes, cultuur en taal. Lodewijk XIV was zijn grote inspiratiebron. Ook wilde hij wraak nemen voor de vernedering ondergaan in de Tweede Engelse Zeeoorlog, denk aan de tocht naar Chatham.

Lodewijk XIV had in eerste instantie Karels toenaderingspoging afgewezen en hem duidelijk gemaakt dat een Frans-Engels verdrag alleen mogelijk was, als de Republiek de Franse-Nederlandse alliantie uit 1662 verbrak.¹² Met het doel de Frans-Nederlandse alliantie van 1662 te laten ontploffen mocht Temple een verdrag met de Republiek sluiten, waar ook Zweden zich bij aansloot.

⁷ H.H. Rowen, *The Princes of Orange* (Cambridge, 1988), 122. J. Miller, *Charles II* (London, 1991), 91-92 wijst erop dat Lodewijk XIV ook niet bereid was Engelse schepen als eerste te salueren en ook niet de exclusieve rechten van Engeland op de Noordzee wilde erkennen.

⁸ S. Groenveld en G.J. Schutte, *Nederlands verleden in vogelvlucht. Delta 2. De nieuwe tijd: 1500-1813* (Leiden, 1992), 230.

⁹ Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 78.

¹⁰ Geciteerd in N. Japikse, *Johan de Witt* (Amsterdam, 1982), 182.

¹¹ M.A.M. Franken, *Coenraad van Beuningen's politieke en diplomatieke activiteiten in de jaren 1667-1684* (Groningen, 1966), 56.

¹² P. Geyl, *Orange and Stuart 1641-1672, translated by Arnold Pomerans* (New York, 1969), 274.

Met het sluiten van de Triple Alliantie tussen de Republiek, Engeland en Zweden op 23 januari 1668 hoopte Johan de Witt overigens een definitieve breuk met Lodewijk XIV te voorkomen door de Franse monarch concessies te doen. In het officiële gedeelte van het verdrag spraken de leden van de alliantie namelijk af Spanje ertoe te brengen een aantal steden in de Spaanse Nederlanden aan Frankrijk af te staan. Op die manier wilde Johan de Witt tegemoet komen aan de wens van Lodewijk XIV stukken van de Spaanse Nederlanden te annexeren. In een geheim artikel bepaalden ze niettemin dat wanneer Lodewijk XIV de gebiedsafstand door Spanje afwees, de leden van de Triple Alliantie tegen Frankrijk zouden optreden.¹³ Een buitenlandse politiek met als doel het machts-evenwicht in Europa te bewaren, iets wat De Witt steeds had willen voorkomen, was een reële mogelijkheid geworden.

Voor de Duitse keizer, die als hoofd van de Duitse Habsburgers Frankrijk als een traditionele vijand beschouwde, zag Johan de Witt geen plaats weggelegd in de Triple Alliantie. Over het Duitse rijk had de raadpensionaris in 1664 geschreven:

Het Rijk is slechts een hersenschim en een skelet waarvan de delen met koperdraad en niet met spieren aan elkaar verbonden zijn. Er valt geen staat te maken op zijn vriendschap en ook niet op zijn hulp.¹⁴

Volgens De Witt was Keizer Leopold I. een krachteloze persoon die na de Westfaalse vrede in 1648 zijn macht ten koste van de Duitse vorsten was kwijt geraakt. Ook al kon Wenen in het Rijk geen vuist meer maken, toch verdacht Den Haag de Habsburger ervan zijn positie in het Rijk te willen versterken en het katholicisme in Duitsland uit te breiden. Vandaar dat de Haagse regeerders vooral contact onderhielden met Protestantse Duitse vorsten, zoals de Paltsgraaf, de vorst van Anhalt en de keurvorst van Brandenburg.¹⁵

Op zijn beurt wilde ook de keizer de Republiek tegen Frankrijk geen steun verlenen. De Weense bestuurders hadden een lage dunk over de inwoners van de Republiek, die zij als ketters en voormalige rebellen beschouwden. Ook verdienden zij hun geld met handeldrijven en kooplieden waren alleen maar geïnteresseerd in vrede. Naast ideologische verschillen met de Republiek verkeerde de keizer in slechte financiële omstandigheden en was de machtigste man aan het Weense hof, opperhofmeester Wenzel Eusebius, Vorst van Lobkowitz, van mening dat de keizer geen oorlog met Frankrijk moest voeren, maar zich vooral moest richten op het Ottomaanse rijk.

Johan de Witts overtuiging dat de Triple Alliantie voldoende was om Frankrijk aan de onderhandelingstafel te brengen leek bewaarheid, toen Spanje en Frankrijk in mei 1668 in Aken vrede sloten. Weliswaar moest Spanje 12 steden in de Spaanse Nederlanden afstaan, maar dat was geen ramp aangezien de Witt daar bij het sluiten van de Triple Alliantie al vanuit was gegaan. Volgens Johan de Witt was Frankrijk tevreden gesteld en de raadpensionaris hoopte dat de relatie tussen Frankrijk en de Republiek goed zou blijven. De keizer mocht wat Johan de Witt betrof slechts de Vrede van Aken garanderen. Toetreding van de keizer tot de Triple Alliantie zou volgens de Witt Frankrijk alleen maar ergeren.

¹³ D. J. Roorda, *Het Rampjaar* (Bussum, 1972), 15.

¹⁴ Het memorandum staat bij F. A. M. Mignet, *Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV* (4 delen, Parijs, 1835-1843), i, 267-275.

¹⁵ Voor de relatie van Johan de Witt en Keizer Leopold I. zie Wouter Troost en Helmut Gabel 'Ratpensionär Johan de Witt, Kaiser Leopold I. und die Französische Herausforderung. Der mühsame Weg zur Kaiserlich-Niederländischen Allianz von 1672', *Historisches Jahrbuch*, 134 (Freiburg/München, 2014), 165-201. In de gedeeltes in dit artikel over Johan de Witt en de keizer heb ik informatie uit bovenstaand artikel gebruikt.

Als hij geweten had waarom Lodewijk XIV zich tevreden had getoond met slechts 12 steden, zou De Witt de toekomst op dat moment wat minder zonnig hebben ingezien. Lodewijk XIV was onaangenaam verrast door de negatieve reactie in de Republiek op zijn invasie van de Spaanse Nederlanden. Om te voorkomen dat Johan de Witt toenadering zocht tot Keizer Leopold, stelde Lodewijk XIV de keizer voor het Spaanse rijk te verdelen, als de Spaanse koning Carlos II zonder kinderen zou sterven. Bij die verdeling zou Lodewijk XIV o.a. de Spaanse Nederlanden verkrijgen. Ook al liet Leopold I met dit verdrag de Spaanse Habsburgers volledig in de steek en pleegde hij in feite verraad tegenover Madrid, de zwakte van Oostenrijk en de hoop op een solide vrede met Frankrijk gaven bij Leopold I de doorslag bij het verdelingsverdrag dat hij op 19 januari 1668 met Frankrijk sloot. Lodewijk XIV kon dus makkelijk akkoord gaan met de afstand van 12 steden in de Spaanse Nederlanden, omdat hij uitzicht had op de Spaanse Nederlanden in zijn geheel.

We hebben al gezien dat Lodewijk XIV het verdelingsverdrag met Leopold I over de Spaanse monarchie sloot omdat hij beducht was voor de anti-Franse gevoelens in de Republiek na zijn inval in de Spaanse Nederlanden. Hij werd pas echt boos op de Nederlanders toen Karel II het geheime artikel van de Triple Alliantie naar Lodewijk XIV lekte. Daarmee onderstreepte de Engelse koning zijn ware bedoeling om de Triple Alliantie met de Republiek te sluiten, nl. om zelf met Lodewijk XIV een verdrag aan te gaan. Karel II had succes met het lekken: Lodewijk XIV zwoer wraak te nemen op Johan de Witt en toonde zich nu wel ontvankelijk voor de toenaderingspogingen van Karel II.

Het resultaat was het geheim Verdrag van Dover dat op 1 juni 1670 gesloten werd. Daarin besloten de Engelse en Franse monarch de Republiek aan te vallen. De gevolgen van het verdrag werden snel duidelijk. In augustus 1670 bezette Lodewijk XIV Lotharingen en in september riep Karel II Temple, die na het sluiten van de Triple Alliantie ambassadeur in de Republiek geworden was, terug naar Londen. De reden voor zijn terugroepen was de Franse bezetting van Lotharingen, maar noch Temple noch De Witt nam deze verklaring serieus. Voordat Temple vertrok bespraken beide mannen de politieke situatie. Johan de Witt toonde zich bezorgd over een mogelijk Engels-Frans bondgenootschap omdat de betrekkingen tussen Engeland en de Republiek verhard waren na juli 1670. Toch achtte hij een oorlog tussen de Republiek en Engeland 'niet alleen ongelooflijk, maar bijna onmogelijk'.¹⁶ Temple trachtte hem gerust te stellen met de opmerking dat een Engels-Frans verdrag niet in het belang van Engeland was: hij 'could not believe it was possible for any Crown to enter into counsels as destructive to their honour and safety as those he suspected'.¹⁷

Door de verslechterde betrekkingen met Frankrijk en de onzekerheid over de houding van Engeland wilde Johan de Witt nu wel dat de keizer toe zou treden tot de Triple Alliantie. Dat mislukte, omdat Leopold I. wel wilde dat de Republiek hem zou bijstaan als hij werd aangevallen door de Turken, maar niet bereid was de Republiek te steunen in geval zij bedreigd werd door de Fransen. De Witt was ook bijzonder teleurgesteld dat Engeland, zonder met de Republiek te overleggen, een toelating van de keizer tot de Triple Alliantie verwierp. Voor de Witt was dit een teken dat Engeland de Republiek in geval van een Franse aanval in de steek zou laten. Aan Pieter de Groot, de Nederlandse ambassadeur in Frankrijk schreef hij dat 'vandaar [van Engeland] in tijd van nood weinig hulp te verwachten is en dat wij voor ons zelve moeten zorgen'.¹⁸

Een voorstel van De Witt een separaat defensief verdrag met Leopold I te sluiten werd door Wenen ook afgewezen. Sterker nog op 1 november 1671 sloot de keizer een neutraliteitsverdrag met

¹⁶ Geciteerd in Roorda, *Het Rampjaar*, 17.or

¹⁷ Geciteerd in K.H.D. Haley, *An English diplomat in the Low Countries. Sir William Temple and John de Witt, 1665-1672* (Oxford, 1986), 272.

¹⁸ N.Japikse, *Brieven van Johan de Witt* (4 delen, Amsterdam, 1913), iv, 157.

Frankrijk, waarmee hij de Republiek aan de Fransen uitleverde. De belofte van Lodewijk XIV dat hij niets kwaads in de zin had tegen de keizer en Spanje als de keizer in de te verwachten oorlog met de Republiek neutraal bleef, bracht de keizer tot het besluit opnieuw met Lodewijk in zee te gaan. Volgens Hamel Bruyninx, de Nederlandse gezant in Wenen, zag de keizer dit neutraliteitsverdrag als het beste middel 'om Vrankrijck van haeren hals en die van Spanien te houden'. De keizer dacht dat de Republiek en haar bondgenoten sterk genoeg waren om de Fransen te weerstaan. Mocht de Republiek verliezen, dan oordeelde Wenen 'dat het alsdan noch tijts genoegh sal sijn sich in te menghen ende de neutraliteyt te abandoneren'.¹⁹

Zo raakte Johan de Witt eind 1671 bijna volledig in het isolement. Alleen met Spanje wist de Republiek in december 1671 een beperkt defensief verdrag te sluiten. Spanje beloofde 3000 manschappen te sturen in geval van Franse agressie, maar was het land niet verplicht met Frankrijk te breken. Met Brandenburg waren op dat moment onderhandelingen aan de gang voor een defensief verdrag. Johan de Witt had die onderhandelingen eigenlijk niet gewild, omdat hij bang was dat Frederik Willem, de keurvorst van Brandenburg en een oom van Willem III, in ruil voor een verdrag zou aandringen op een prominentere positie van zijn neef in de Republiek dan De Witt hem had toegedacht. De Staten-Generaal hadden De Witt gedwongen onderhandelingen met Brandenburg aan te gaan. De keurvorst van Brandenburg wilde de Republiek wel te hulp komen, aangezien hij de machtsvergroting van Frankrijk vreesde en zijn geloofsgenoten in de Republiek niet in de steek wilde laten. In mei 1672 lukte het Godard van Reede van Amerongen een defensief verdrag met Frederik Willem te sluiten, maar het was te laat gesloten om nog samen met de Republiek de aanval van Frankrijk, die op 6 april 1672 begon, te keren.

Toch liet Leopold I de Republiek uiteindelijk niet aan zijn lot over, omdat hij zich realiseerde dat de Republiek de enorme Franse oorlogsmachine niet zou kunnen weerstaan en dat een ondergang van de Republiek ook negatieve gevolgen zou hebben voor de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers. Op 28 april 1672 kreeg Lisola, de keizerlijke resident in Den Haag, de opdracht een defensief verdrag met De Witt te sluiten. Uiteindelijk werd gehoor gegeven aan de oproep van de man, die sinds de inval van de Fransen in de Spaanse Nederlanden had aangedrongen op actie tegen de Fransen. Op 25 juli 1672 werd het Oostenrijks-Nederlandse verdrag ondertekend, nadat Leopold I op 12 juni 1672 ook al een verdrag met de keurvorst van Brandenburg had gesloten. Johan de Witt kon zelf niet bij de ondertekening aanwezig zijn, aangezien hij op 21 juni zwaar gewond geraakt was bij een aanslag op hem door Orangistische jongeren. Twee maanden later, op 20 augustus zou hij door de burgerij in Den Haag vermoord worden.

Conclusie

Het is ironisch te zien dat keizer Leopold I en keurvorst Frederik Willem van Brandenburg, twee vorsten, met wie Johan de Witt eigenlijk helemaal niet in zee wilde gaan, in 1672 de Republiek van de ondergang redden. Doordat zij in de herfst van 1672 naar de Rijn trokken, moest Luxembourg, de commandant van de bezettingsmacht in de Republiek, 15.000 man beschikbaar stellen voor het leger dat geformeerd werd onder maarschalk Turenne, die het Oostenrijks-Brandenburgs leger in de gaten moest houden²⁰. Daardoor kreeg de Republiek wat lucht.

Johan de Witt had het graag anders gewild. Het defensieve verdrag met Lodewijk XIV beschouwde hij lange tijd als de hoeksteen van zijn buitenlandse politiek. Toen Lodewijk XIV in 1667 de Republiek aanviel, dacht hij ondanks het sluiten van de Triple Alliantie met Engeland en Zweden de goede

¹⁹ Hamel Bruyninx aan de Staten-Generaal, 26 november 1671, G. Von Antal en J. de Pater (eds), *Weensche gezantschapsberichten 1670-1720* (2 delen, Den Haag, 1929-1934), i, 20-22.

²⁰ L.Panhuisen, *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam, 2009), 237.

betrekkingen met Frankrijk te kunnen voortzetten. Dat was een te positieve en tegelijkertijd ook een enigszins naïeve gedachte. De man die het belang van de staat tot het hoofddoel van zijn politiek had gemaakt kon zich moeilijk voorstellen dat dynastieke en persoonlijke eerzucht, hartstochten, stemmingen en ideologische voorkeuren een belangrijker rol konden spelen dan zijn eigen rationalistische belangenpolitiek.²¹

Ook met betrekking tot Karel II kon De Witt zich niet voorstellen dat de Engelse monarch zijn persoonlijke belangen belangrijker zou vinden dan het landsbelang. En de raadpensionaris was niet de enige die die mening was toegedaan. Net als Temple was ook Coenraad Van Beuningen, die het verdrag met Frankrijk in 1662 had gesloten, ervan overtuigd dat een Frans-Engels samengaan volstrekt strijdig was met het Engelse belang en dus onbestaanbaar.²² Ook Temple was zo geschokt door de ommezwaai van zijn koning dat hij hem de rest van zijn leven niet meer vertrouwde.²³ En Willem III, die als gevolg van de Engels-Franse aanval het stadhouderschap kon gaan bekleden, zou wanhopig worden van het pro-Franse gedrag van zijn oom.

Mijn eindoordeel over De Witt is gematigd positief. Zijn actieve neutraliteitspolitiek leek een goed concept. De oorlog met Engeland van 1665-1667 was geen probleem, omdat Frankrijk aan de kant van de Republiek stond. Wel had hij meer oog moeten hebben voor de dreiging van Frankrijk, maar men kan hem niet kwalijk nemen dat hij de machinaties van Karel II niet doorzien heeft. Zonder diens ommezwaai naar Frankrijk zou de gemeenschappelijke aanval van Frankrijk en Engeland op de Republiek niet hebben plaatsgevonden.

²¹ Van der Bijl, 'Pieter de la Court en de politieke werkelijkheid', 85-86

²² D. J. Roorda, *Het Rampjaar 1672* (Bussum, 1971), 17.

²³ Zie voor de relatie van Temple en Karel II W. Troost, *Sir William Temple, William III and the balance of power in Europe* (Dordrecht, 2011). In dit boek staat weliswaar de relatie van Temple met Willem III centraal, maar komt ook de relatie tussen Temple en Karel II uitgebreid aan de orde.